

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 68–73

Як відбувається процес становлення демократичної політичної культури в Україні? Що заважає українському народу успішно йти шляхом прогресу, увійти в європейську сім'ю цивілізованих країн? Що і від кого запозичити, як впроваджувати набутий досвід у життя? Які шляхи можна виокремити в розвитку політичної культури в сучасних умовах? Такі актуальні питання є предметом розгляду в цій статті.

Сьогодні українське суспільство перебуває на етапі трансформації своєї політичної системи. Йдеться про перехід від тоталітарно-авторитарного режиму до демократичного. Цей процес охоплює всі сфери суспільного життя, зумовлює необхідність відповідної політичної культури. Від політичної культури насамперед залежать характер і напрями політичного процесу, стабільність і демократизм політичного режиму.

Спробуємо проаналізувати, як відбувається процес становлення демократичної політичної культури в Україні.

Політична культура, вимірювана за критеріями Заходу, — це встановлений стан, який формується впродовж десятиліть і навіть століть, а не є таким, що створюється за кілька років. На це звертає увагу Б. Цимбалістий, який підкреслює, що “політична культура — це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким... Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури...” [7, 78].

Б. Цимбалістий виокремлює три особливості історії України, які мали важливий вплив на розвиток української політичної культури:

1. Довга багатовікова бездержавність, тобто відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути

нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі.

2. Розчленування української території та включення окремих її частин у різні держави з окремими культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового і політичного відчуження між різними частинами українського народу.

3. Багатократна денационалізація провідної верстви України. У XVI–XVII ст. наша боярська і шляхетська верства спольщилася. У XVIII–XIX ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися. У XX ст. пролетарська провідна верства була знищена або здебільшого пішла на службу інтересів советськоросійської імперії [7, 78].

Колишня тоталітарна система всіляко намагалася створити “нову суспільно-історичну спільноту — радянський народ”. Політична культура радянського періоду за своєю природою консервативна, ґрунтується на колективній відповідальності, обтяжена великою кількістю усіляких табу, законів і звичаїв і тому закрита для зовнішніх впливів. Для неї характерні такі риси, як замкнутість, зорієнтованість на себе, на власні локальні цінності, зразки, норми, тип.

Політична культура радянського періоду відзначалася стійкістю і постійністю відтворювання, що досягалося ефективною системою соціалізації через засоби тотального контролю за населен-

ням з боку правлячого класу: це насамперед монопольне право держави на освіту і вступ до комуністичної партії як єдина можливість зробити кар'єру. Для самозбереження й відтворення було створено механізм номенклатури, що проводила цілеспрямовану кадрову політику.

Характер політичної культури цього періоду криється у глибокому соціальному та культурному розриві між верхівкою суспільства і основною масою населення. Такий стан зумовлював соціокультурну динаміку відтворення суспільних відносин, яка характеризувалася пануванням руйнівних тенденцій з орієнтацією на задоволення мінімальних потреб. Усе це базувалося на матеріальній і духовній убогості окремої людини, яка була нездатна сама вирішувати проблеми. Таким чином, у радянський час концентрація економічної, політичної та ідеологічної влади в руках правлячого класу, який втілював у своїй особі державу, призвела до поглинення державою суспільства та індивіда.

Якісна характеристика радянської політичної культури повинна вбирати в себе і явище русифікації. Ліквідація всіх проявів окремоти українства (факти спілкування державнопартійної еліти російською мовою; руйнація української автокефальної і грекокатолицької церкви, поширення впливу московської православної церкви; винищення національносвідомої української інтелігенції і найкращої частини селянства; зменшення кількості періодичних україномовних видань; створення штучних умов для міграції населення) дає можливість визначити цей процес як акції “внутрішнього тероризму” (В. Чорновіл) [6, 913]. До ознак “внутрішнього тероризму” належить також феномен пристосування, коли люди задля виживання йдуть за течією та власною пасивністю підтримують існуючий політичний лад.

За таких умов про українське суспільство годі було й говорити. Цілком зрозуміло, що це не сприяло розвиткові політичної культури основної маси народу. Радянське суспільство було закритим від зовнішнього світу, і якщо якась інформація про політичне життя в інших країнах потрапляла на шпальти газет, то вона була настільки дозованою, що це створювало у свідомості людини вкрай перевернені уявлення про політичні процеси, що відбувалися в тій чи іншій державі. І лише наприкінці 80-х років розпочався бурхливий розвиток політичної культури українського народу.

Що ж заважає нині українському народу успішно просуватись шляхом прогресу, увійти в єв-

ропейську сім'ю цивілізованих країн? Передусім деякі особливості ментальності: максималізм, недисциплінованість, інертність, зайва мрійливість тощо. Ці та деякі інші риси призводять до виснаження, а іноді й небезпечного розладу приватного та суспільного життя, до кримінальних злочинів, бунтів, нігілізму тощо.

Відтак, усю політичну історію України можна уявити як картину постійного протиборства ліберальних і патріархально-традиційних цінностей: з одного боку, приватна ініціатива, потреба самоствердження індивіда у змаганні з рівними собі, свобода власності й працелюбність, максимальне обмеження ролі держави в суспільстві; з іншого — соборність, общинність, колективізм з одночасною схильністю до авторитаризму, потреба сильного лідера харизматичного типу [1, 48].

Конфліктна політична культура, сформована під впливом зазначених факторів, постійно давалася взнаки впродовж усієї української історії: різним політичним силам не вистачало толерантності, політичної етики, злагоди. Адже діалогове підґрунтя в культурі відбивається безпосередньо і в культурі політичного спілкування, між різними політичними силами, партіями, фракціями, соціальними групами тощо.

Необхідно обґрунтувати також регіональний менталітет, скажімо, мешканців Західної України, Півдня і Сходу України. На нього впливають і ще довго впливатимуть міжконфесійні проблеми. В Україні це передусім відмінності між прихильниками православ'я і греко-католиками. Наявність інших конфесій — іудаїзму, протестантизму тощо — або непорозуміння між прихильниками Київського і Московського патріархатів впливає на політичну культуру в Україні дещо менше. Загальновідомо, що греко-католики здебільше проживають у Західній Україні, а тому особливості віросповідання підкреслюють розбіжності між Сходом і Заходом України на рівні менталітету населення цих регіонів.

Пошук політичного консенсусу вважаємо винятковим і необхідним варіантом соціально-політичної стабілізації українського суспільства.

Консенсус, конструктивна більшість мають утворитися не завдяки звичайному діалогу політичних сил та ідеологій, коли фактично всетаки обстоюються і захищаються окремі суспільні цінності, а на певній системі загальної відповідальності за все, що відбувається в суспільстві. Не потрібно великої мудрості, аби бути деструктивною опозицією. Тільки з формуванням сильної конструктивної, державотворчої опозиції система

противаг у нашій державі стане дієвою, результативною [2, 407].

Взагалі існування опозиції є органічним явищем, необхідною складовою політичного устрою демократичної країни. Будучи повноправним інститутом політичної системи, опозиція є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, що виникли на політичному рівні, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин.

У незалежній Україні розв'язання завдань державотворення значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства загалом. За цих умов першорядного значення набуває формування політичної свідомості найширших мас, набуття ними досвіду й навичок політичної поведінки, політична соціалізація (насамперед молоді), поступове подолання існуючої фрагментарної політичної культури, елементів патріархальної та підданської політичної культури і становлення на цьому ґрунті громадянської, демократичної політичної культури. Демократична політична культура відзначається толерантним ставленням до різних політичних поглядів та існуванням опозиції, де найважливішою політичною цінністю є громадянські права і свободи.

Демократична політична культура — це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання та врахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму.

Перехід до демократичної політичної культури передбачає налагодження постійного зворотного зв'язку у системі “політика — громадська думка”. Громадська думка — це історично зумовлений, динамічний стан масової свідомості великих груп людей, який своїм змістом віддзеркалює співвідношення соціальних сил, що фактично діють у суспільстві. У демократично розвиненому суспільстві громадська думка набуває значення потужного важеля політичного балансу, стану досягнення політичної рівноваги [4, 114].

Складовими демократичної політичної культури є сформовані у процесі життєдіяльності багатьох поколінь політичні традиції, практики, ідеї, концепції, переконання про взаємовідносини між різними елементами системи. Те, що демократична політична культура вбирає в себе певні упо-

добання та настанови людей стосовно демократії загалом, дає можливість розглянути її як частину загальної культури, яка є певною системою досвіду попередніх поколінь, що допомагає відтворенню соціуму.

Іншими словами, демократична політична культура визначає правила гри в демократичній політичній сфері та надає відчуття компетентності і права брати участь у політичному процесі, тобто надає системотворчу структуру цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність, взаємодію інститутів і організацій, тобто цілісність політичної сфери. Зміни у структурі інтересів, що притаманні кожній групі, вибір форми реалізації власних інтересів визначають перетворення соціальної структури і суспільної свідомості. Внаслідок злагодженої взаємодії відбувається процес упорядкування, стабілізації певних структур, їх перетворення та ускладнення.

У сучасних демократичних перетвореннях з новою силою виявилися протиріччя між можливостями вільного життя і різним рівнем політичної культури суспільства. Недорозвиненість політичних відносин у минулому позначилася в наші дні на відповідному рівні політичної культури. Іноді це навіть гальмує демократичні перетворення, викликає міжнаціональні непорозуміння, заважає встановленню громадянської злагоди.

Однак діалектичний зв'язок політичної культури і політичних відносин дає змогу стверджувати, що формування демократичної політичної культури забезпечуватиметься розвитком політичних відносин. Створення належних умов для політичного життя, доступ до політичної інформації, гласність діяльності влади, демократичні свободи з одночасним встановленням свободи економічного життя закладають підвалини для формування демократичної політичної культури.

Сьогодні політична культура в Україні формується і розвивається на підставі осмислення наших реалій та під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Зараз майже не існує країн, де б існувала така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси окремих груп, окремих діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [3, 4].

Термін “формування” походить від латинського слова *forma*, тобто створення чого-небудь. У нашому випадку мається на увазі процес формування культури на ґрунті сучасного політичного досвіду українського народу, процес, що поєднує в собі стихійні і організовані чинники [5, 28]. Останні набирають сили, коли політичні суб’єкти усвідомлюють важливість формування й утвердження національної культури як гаранта незворотності суспільнополітичних змін і можуть реально впливати на цей процес.

Як зауважував О. Рудакевич, головними чинниками, що сприяють формуванню власної політичної культури, є такі [5, 29]:

- лібералізація і демократизація суспільних відносин, внаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти і широких верств населення;
- пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і про сучасні досягнення світового співтовариства;
- підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення і поширення вітчизняного політичного досвіду;
- залучення науковців до розробки політичних технологій і програм;
- поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті;
- законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розробка системи заходів їх повсюдного використання.

Одним із найбільш динамічних і насичених політико-культурних процесів, що розгорнувся у незалежній Україні, є творче запозичення світового досвіду суверенного й демократичного життя. В його розвитку зацікавлені як прогресивні сили українського суспільства, так і весь цивілізований світ.

На шляху політично-культурного запозичення в Україні постали такі головні питання: що і від кого запозичувати, як впроваджувати набутий досвід у життя?

Для сучасної України найактуальнішим є досвід цивілізованих народів з організації ефективної діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, їх взаємодії в рамках демократичного режиму, стосунків центру та регіонів, традицій місцевого самоврядування, забезпечення прав і свобод громадян, їхньої відповідальності перед суспільством і державою. Особливо цінним

для політичних суб’єктів України є зарубіжний досвід трансформації тоталітарних режимів у демократичні, переходу від заідеологізованого суспільства до плюралістичного, відродження національної культури і держави.

За роки суверенного існування України сформувалася певна система запозичення світового досвіду. Це цільові відрядження за кордон урядових і парламентських груп, делегацій партійних і громадських організацій, стажування студентів, аспірантів, докторантів і викладачів у політологічних центрах Європи й світу, участь політиків і науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, виставках, перебування в якості спостерігачів на виборах та інших політичних заходах.

Вельми цікавим і показовим є той факт, що західні демократії самі прагнуть потрапити в Україну, щоб тут принести користь своїми порадами, аналізами, практичною участю у розв’язанні політичних проблем. Отже, йдеться не лише про відповідну активність української сторони, а й міжнародного співтовариства, не лише про запозичення, а й про цілеспрямовану пропаганду, передавання політичного досвіду.

Які ж шляхи можна виокремити в розвитку політичної культури у сучасних умовах?

1. Для вірного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний і освітній рівень країни, потрібне також підвищення життєвого рівня громадян, вільних від тоталітарної ідеології. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона тісно пов’язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Ось чому незадовільний стан розвитку загальної культури, занедбаність пам’яток історії, сільських шкіл, клубів, музеїв, бібліотек, низька заробітна плата працівників культури та освіти негативно впливають на формування і політичної культури.

2. Одночасно з розвитком об’єктивної та незалежної політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення. Як відомо, роль ЗМІ в сучасному світі надзвичайно велика, адже марно мас-медіа називають четвертою владою. Вони не просто інформують населення про процеси, що відбуваю-

ються у країні й світі, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми, формують (прямо чи опосередковано) суспільну думку. За допомогою об'єктивного розгляду політичних подій ЗМІ формують політично компетентних громадян, які можуть правильно орієнтуватися у складних суперечливих політичних процесах, приймати відповідальні рішення.

3. Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. В Україні формування цілісної системи політичної науки і освіти, що спирається на багатовікові традиції вітчизняної політичної думки, розпочалося водночас із здобуттям нею державної самостійності й початком реформування суспільства на принципах демократії та цивілізованості. На початковій стадії становлення цієї системи найсерйознішою проблемою було подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого, негативного ставлення до самої ідеї запровадження зазначеної системи. Ця проблема була пов'язана з існуванням стереотипів на кшталт кваліфікування певної частини гуманітарної інтелігенції як політично небезпечної, ототожнення політичної науки з попередньою заідеологізованою, заформалізованою, задогматизованою системою політичної освіти під патронатом однієї партії. За цих об'єктивно несприятливих умов, перешкод суб'єктивного характеру в Україні все ж сформувалась упродовж перших п'яти років державної самостійності розгалужена інфраструктура політичної науки і освіти. Політологія вивчається нині в усіх вищих закладах освіти України та в середніх спеціальних навчальних закладах [4, 509].

4. На розвиток політичної культури впливає також стан історичного знання. Ще в античні часи історію називали “магістра віта” — вчителькою життя. Це дуже важливий аспект уявлень людини про суспільство. Об'єктивні історичні дослідження, без ідеологічної догматики, звільняють людей від стереотипних оцінок інших народів і держав. Історія є надійним ґрунтом для пізнання перспектив розвитку суспільства, сприяє зміцненню почуття єдності світової цивілізації. Можна цілком погодитися з думкою Б. Цимбалістого, що “політична культура, як кожна культура, — це делікатний цвіт попереднього розвитку. Вона в'яне і вмирає, коли суспільство регресує до примітивного способу життя, коли обставини несприятливі” [7, 89].

5. Однією з необхідних граней виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвер-

дження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму. До того ж, як з боку громадян, так і з боку влади у справжній, а не декларованій правовій державі панує культ права. Розвинене у політичному відношенні суспільство розуміє, що міцний соціальний порядок є важливішим від політичних амбіцій.

Порядок, лад не може бути “лівим” чи “правим”, він має бути порядком. Ладом, а не безперервним тасуванням рядків. У такому суспільстві, де стабільність ладу спирається на демократичні закони і підтримку суспільства, неможливі хаос, анархія і громадянська війна. Політична культура має розвиватися в напрямі виховання почуття єдності суспільства зі своєю гамою інтересів і відносин, що підтримують громадянську злагоду.

Таким чином, демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови для розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

Сучасна Україна, вже як незалежна держава, у черговий раз стала перед потребою реалізації принципу політичного і культурного плюралізму. Тому політична культура нового суспільства, яка формується в незалежній Україні, мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Література

1. Буцевицький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення // *Нова політика*. — 1999. — № 1.
2. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. ВНЗ. — К.: МАУП, 2003.
3. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // *Політична думка*. — 2000. — № 1.
4. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.
5. Рудакевич О., Гутор М. Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури). — Тернопіль: Поліграфіст, 1998.
6. *Українська Гельсінська Група 1978–1982. Документи і матеріали*. — Торонто-Балтимор: Укр. вид-во “Смолокип” ім. В. Симоненка, 1983.
7. Цимбалістий Б. Політична культура українців // *Сучасність*. — 1994. — № 4.

Демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

Політична культура не обмежується виключно сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою і мистецтвом.

Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. Тому з розвитком політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення.

Однією з необхідних граней виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвердження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму.

Демократическую политическую культуру можно сформировать путем преобразования общества на действительно демократическое, которое предоставляет возможность каждому гражданину свободно участвовать в политической жизни, создает необходимые условия для развития культуры и образования, заботится о духовном и моральном состоянии населения.

Политическая культура не ограничивается исключительно сферой политических отношений. Она связана также и с другими аспектами духовной жизни общества: наукой, образованием, литературой и искусством.

Важной проблемой является создание условий для усвоения гражданами политических знаний. Поэтому с развитием политической науки следует активизировать участие политологов в государственно-экспертной работе, средствах массовой информации, в создании единой системы политического знания для всех слоев населения.

Одной из необходимых граней воспитания в нашем обществе политической культуры является утверждение в обществе уважения к праву и к правопорядку, искоренение правового нигилизма.

So, it is necessary to emphasize that the democratic political culture can be formed through transformation of society into really democratic one that provides a possibility to every citizen to participate freely in the political life, creates the decent conditions for culture and education development, and cares of spiritual and moral condition of the population.

The political culture is not limited only by the sphere of political relations. It is related to all aspects of spiritual life of the society — science, education, art. The major problem is creation of conditions necessary for citizens to get the political knowledge. That is why together with the development of the political science, it is necessary to initiate the participation of polytologists in the state and expertise work, means of mass media, in the process of creation of the unified system of political knowledge for all strata of population.

One of the necessary aspects of political culture education in our society is establishment of respect to the law and order, overcoming the law ignorance.

Надійшла 9 березня 2007 р.